

ARVUSTUSED

The Pskovo-Pechersky monastery during the Livonian War (1558–1582): holdings in Estonia, ed. by Anti Selart. Tartuer historische Studien, 5. Hrsg. Dr. Olaf Mertelsmann (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016), 148 lk. ISBN 9783830089162.

Liivimaal 16. sajandil peetud sõja ajal vallutas Venemaa suure osa orduriigist eelkõige Narva ja Tartu linnade ümbruses. Tartust kujunes tsaar Ivan IV jaoks tähtis keskus ja sinna rajati õigeusu piiskopkond. Nende sündmustega seoses kaotas Liivimaa ja Pihkva senine piir oma tähtsuse ja pärimuse kohaselt 1473. aastal rajatud Petseri klooster saavutas suure mõjuvõimu ka endisest piirist lääne pool. Tsaar doneeris 1561. aastal lisaks Venemaal paiknenud maadele kloostri ka piirkonna varasema Tartu piiskopkonna kaguosas – eelkõige Vastseliina (Neuhausen) linnuse maad. Tervet seda läänistust haarav põhjalik maaregister *sotnaya gramota* koostati 1563. aastal. Kolm aastat hiljem valmis ka kloostri ala piiri kirjeldus, mis on säilinud katkendlikuna.

Professor Anti Selart on avaldanud mainitud maaregistri ja piirikirjelduse säilinud teksti (u 70 lehekülge) Moskva riiklikus raamatukogus hoitavate 1810. aastatel tehtud koopiate põhjal. Need koopiad on pärit tuntud kollektsonääri krahv Nikolai Rumjantsevi (1754–1826) kogust. Dokumendil puudub küll lõpuosa, kuid kloostri maade nimekiri on siiski ilmselt täielik. Originaali säilitati algselt tõenäoliselt Petseri kloostriks, kuid selle hilisema saatuse kohta andmed puuduvad. Allikapublikatsioon on varustatud lühikesega ingliskeelse sissejuhatusega (10 lk), sellest tunduvalt pikema ja põhjalikuma venekeelse eessõnaga (31 lk) ning piirkonna kaardiga. Venekeelses eessõnas on käsitletud algallikaga seotud probleeme, kuid lisaks on seal viidud läbi ka andmete esmane analüüs.

Maaregister on märkimisväärne just oma vanuse tõttu. Liivimaa alasad puudutav osa on üldse kõige esimene säilinud talude ja talupoegade nimesid

sisaldav loend Kagu-Eesti kohta. Ka Pihkva-poolset piirkonda käsitlev andmestik on väärtuslik allikas tolleaegsete olude kohta alalt, mis ulatus Pihkva järve lõunarannikult praeguse Läti piirini ja kus on elanud nii venelased kui ka setod. Pihkva-Petseri kloostri maade loend 1563. aastast on ka selles suhtes eriti huvipakkuv, et see heidab valgust ühtlasel moel oludele nii Liivimaa kui ka Pihkva alal, seega mõlemal pool piiri, mis annab hea võimaluse mitmesuguste võrdluste tegemiseks. See territoorium moodustas ühtse terviku ainult ajavahemikul 1559–82, sest viimatimainitud aastal pärast Jam Zapolski vaherahu viidi Liivimaa ja Venemaa piir tagasi endisele kohale ja endise Tartu piiskopkonna ala liideti Poolaga.

Piirikirjelduse avaldamine koos maaregistriga on hästi põhjendatud, sest just see on võimaldanud tuua selgust problemaatilistes küsimustes. Nii näiteks ei mainita registris Tsooru mõisa ega Sanna ümbrust, mis olid sel ajal ilmselt mõisatena läänistatud. Seevastu peaksid loendis kajastuma nii Kasaritsa kui ka Ruusmäe (Rogosi), kuigi neid nimesid otseselt seal mainitud ei ole. Need alad kuulusid Vastseliina piirkonda ja mõisad rajati seal alles pärast Poola võimu alla minekut. Seda järeldust aitavad kinnitada 1566. aasta piirikirjelduse andmed.

Maaregistri abil on võimalik saada hea ülevaade nii asustuse ja rahvastiku kui ka majandusolude kohta. Peamiseks erinevuseks Liivimaa ja Pihkva alade vahel oli see, et Venemaa pool koosnesid kloostri maad üksikutest taludest, samal ajal kui Liivimaal olid kirja pandud külad. Sealsel künklikul alal ei olnud siiski eeldusi kompaktselt asustuse tekkeks ja allikas mainitud külade puhul on tegemist nn administratiivsete küladega, mis eksisteerisid ainult paberil. Asustus oli sealses Vastseliina piirkonnas suhtelisest hõre ja loetelus on mainitud ainult 344 “inimest” ehk talupere-meest. Asustuse tihenemine ja elanike arvu kasv toimus seal alles 16. sajandi lõpul ja 17. sajandil. Ilmselt oligi Venemaa-poolne osa kloostrile majanduslikult palju tähtsam, sest seal ei olnud ka sellisel määral sõjas toimepandud hävitusi kui endisest piirist läänes. Siiski säilis mõlemal pool piiri enne 1560. aastat valitsenud maksustamise kord muutumatuna, kuigi kloostri vajadused hakkasid seda pidevalt mõjutama.

Maaregister *sotnaya gramota* räägib ka oludest enne venelaste vallutust. Selle piirkonna elanike vahel nii lääne kui ka ida pool piiri toimus igapäevane tihe suhtlemine. Poliitika ja usk jätsid talupojad üsna ükskõikseks, seevastu metsade ja kalastusvete kasutamine omas nende jaoks suurt tähtsust. Pärast vallutust alustas Petseri klooster usualast tegevust ka Liivimaa kaguosas ja rajas õigeusu kirikud Hagujärvele ja Tabinasse. Sellele lisaks

oli Vastseliina sõjaväeosal oma õigeusu kirik. Nende kirikute tegevus algas tunduvalt hiljem, mistõttu neid ei ole näha ka maaregistris.

Maaregistri peamine tähtsus peitub aga koha- ja talupoegade nimede üleslugemises. Liivimaa-poolsed nimed on selgelt läänekristlikud ja alam-saksa päritolu. Eestikeelsed nimed on kirja pandud vastavalt hääldusele üsna täpselt. Talupoegade isanimele on aga liidetud vene sufiks *-ov* ning on selge, et see on kaasa toonud ebatäpsusi, sest lisanimeks ei olnud mitte alati isa nimi. Siiski on Haanja puhul olnud võimalik näidata, et sel moel kirjutatud nimesid on võimalik kergesti identifitseerida. Venepoolselt alalt on vanad setode nimed kirjutatud vene kombe kohaselt, mistõttu see loetelu ei anna võimalust setode eristamiseks venelastest. Kohanimed on kirjutatud usaldusväärsel moel ja paljud neist on kasutusel tänase päevani.

Allikapublikatsioon on toimetatud eeskujulikult, see on varutatud nii koha- kui ka isikunimede registriga ja lisaks ka kirjanduse nimekirjaga. Anti Selarti poolt kirjutatud venekeelne sissejuhatus annab ülevaatliku pildi hiliskeskaja ja varauusaja Liivimaa kaguosa ja Pihkva piirkonna asustuse ajaloost. 16. sajandist pärit põhjalik maaregister on unikaalne ajalooallikas, mis avab uusi võimalusi nii Eesti kaguosa kui ka Venemaa piiriäärsete alade mineviku uurimiseks.

ÜLLE TARKIAINEN

Tartu ajaloolistel linnaplaanidel 1600–2010 = Historical maps of the city of Tartu = Tartu auf den historischen Stadtplänen = Исторические планы города Тарту, koost. Tõnu Raid, toim. Lauri Suurmaa (Tallinn: Grenader, 2015), 191 lk. ISBN 9789949512515.

Tõnu Raidi koostatud suureformaadilise Tartu ajalooliste plaanide albumi ilmumine 2015. aastal oli vaieldamatult Emajõe Ateena kultuuriloo üks tippündmus. Raamat sisaldab 150 plaani ja kaarti 17. sajandi algusest kuni tänapäevani. Liialdamata võib väita, et suur osa sellest materjalist on Tartu ajaloo uurijatele ja huvilistele olnud seniajani *terra incognita*. Vahest kõige hinnalisema osa Tartu ajaloolisest kartograafilisest materjalist moodustavad 17. sajandi plaanid ja kaardid, mida säilitatakse Rootsis – ennekõike sõjaarhiivis Stockholmis. Kogu see andmestik on esitatud Rootsi ajaloolise kartograafia silmapaistva eriteadlase professor Ulla Ehrensvärdi (1927–2015)